

Зомбор І.Т. (м.Ужгород)

До історії сарматів Тисо - Дунайського басейну

Карпато - Дунайський ареал першої половини I тис. н.е. представляв конгломерат різноетнічних племен і народів, серед яких яскравий слід залишили іраномовні племена сарматів. У VII - VI ст. до н.е. у заволзько - уральських степах вони сформували міцний союз кочових племен. Починаючи з V ст. до н.е. сармати відомі Геродоту (IV, 21) під назвою "савроматів" на лівобережжі Танаїсу (Дон) і Меотидського болота (Азовське море). Пізніше, з III ст. до н.е., в античній історіографії за ними закріплюється етнонім "сармати". До союзу сарматів входили численні племена, з яких найбільш відомими у війнах із Римом були язиги, роксолани й алани.

На зламі IV - III ст. до н.е. сармати вторглися в Північне Причорномор'я, що призвело до загибелі "Великої Скіфії" і практичному щезанню степових скіфських пам'яток. Зберігаються лише три вогнища скіфської культури: у Криму, Нижньому Подніпров'ї й Добруджі. Ставши домінуючою військовою силою на Північному Понті, сармати розпочали рух на Захід. Під 16 р. до н.е. вони вже зафіксовані на Нижньому Подунав'ї (Cass.Dio, LI, 24, 1), далі, по "Дунайському коридорі" проникають до Тисо - Дунайського межиріччя, де витіснили даків на північ у гори (Plin., HN, IV, 80) і утворили так званий "сарматський шланг". Час від часу до IV ст. н.е. вони поповнюються новими хвилями сарматів - переселенців (язиги, роксолани, алани).

Підняте в останній час питання про просування сарматів через карпатські перевали в Верхнє Потисся і далі на південь (Данковський, 2003, с.87) не може дискутуватись у зв'язку з повною відсутністю їх пам'яток на даній території.

У результаті переселення сармати захоплюють весь Алфельд і далі на півночі землі у гірлах Кереша та Мароша, проникаючи у II - III ст. на рівнини Кришани та Банату (Котигорошко, 1991, с.13, рис.2; Istoria Românilor, 2001, II, p.670-677, fig.1). На час виходу до Карпато - Дунайських земель сармати представляли міцну військову силу, що складалася з легкої кінноти (лучників) і катафрактаріїв (вершники та коні закуті у броню й кольчуги), озброєних довгими піками і дволезовими мечами.

Сарматська важкоозброєна кіннота атакувала ворога зімкнутим шикуванням. Вершник тримав правою рукою піку - контос довжиною 3 - 4 м, затискаючи під пахвою, а лівою тримав повіддя. Величезна маса металу, що скакала на збуджених конях, представляла собою силу, яка змігала все на своєму шляху. Сарматська тактика штурмового пікового удару катафрактаріїв могла здійснюватись лише завдяки винаходу жорсткого сідла з високими луками.

Історія сарматів у Карпато - Дунайському ареалі - це ланцюг походів і набігів на римські провінції. Античні джерела багато повідомляють про конфліктні ситуації з "буйними та непокірними сарматами". Тому спроба римської адміністрації утворити буфер між Паннонією та Дакією в I ст. н.е. не мала успіху.

Походи відбувались один за одним. На початку 60-х рр. Плавій Сільван приборкав виступ сарматів на Дунаї. 100 тис. їх переселив у Мезію (CIL, XIV, 3608).

Узимку 68 / 69 рр. до Мезії вторглися роксолани (Тацит, Історія, I, 79; III, 24), а наприкінці 69 р. знову сармати, які розгромили римські війська і вбили легата Фонтеса Агриппу (Тацит, Історія, III, 46). Лише весною 70 р. новий намісник Мезії Рубрій Галл зміг відновити становище (Flav. Ios., Bell. Iud., VII, 91-95). Вторгнення сарматів і даків змусило римлян організувати Мезійський флот, який за допомогою укріплених таборів взяв на себе охорону всього узбережжя Істру (Зубарь, 1998, с.53). На певний час було зупинено вторгнення сарматів (і даків), але вже у 88 р. разом із квадами та маркоманами вони знищили перекинтий з Рейну легіон XXI Rapax (Хижий) з легатом (Светоній, Домиціан, 6; Тацит, Агрикола, 41; Cass. Dio, LXVII, 7, 4).

У другій дако - римській війні 105 - 106 рр. сармати виступили союзниками Траяна (Cass. Dio, LXVIII, 10, 4), приводом для чого стало захоплення сарматських земель даками. Конфліктні ситуації між окремими племенами й конфедераціями були звичайним явищем у варварському світі Європи і захоплювались Імперією, яка проводила політику "поділяй і володарюй".

Тут необхідно підкреслити слабкість царя даків Децебала як політика й володаря. Він не тільки не зміг консолидувати дакійські племена під загрозою повного розгрому країни, але і пішов на конфлікт із найближчим і природним союзником, який мав катафрактаріїв - силу, що разом із дакійськими піхотинцями до певної міри могла протидіяти римській організованій армії. У результаті Дакія розгромлена, а згодом йде міцний удар по сарматах, що вступили в конфлікт з Траяном.

Не пройшло і десяти років після організації провінції Дакії, як по ній був нанесений удар (117 р.) роксоланами (SHA, Hadr., 6, 6-8). У подальшому відбувались епізодичні набіги на кордони Дакії і Паннонії, поки вони не вилились (166 р.) у маркоманські війни. Поряд із германськими племенами найбільш активну участь прийняли язиги - споконвічні союзники маркоманів (Тацит, Аннали, XII, 29).

З великою напругою сид Імперії вдалося розгромити германців і сарматів. На думку Т.Моммзена (1949, с.263), якби Марк Аврелій не відволікався на повстання у Сирії, він зовсім витиснув би язигів з їх батьківщини. У всякому випадку у другій війні, розпочатій у 178 р., імператор планував утворення двох нових провінцій Маркоманії і Сарматії. Смерть Марка Аврелія у травні 180 р. не дозволила здійснити задумку. Його наступник - Коммод уклав мирну угоду, відмовившись від приєднання

захоплених областей. І хоча римляни випустили з рук переможний трофей, але на декілька десятиріч стабілізували становище на Рейнсько – Дунайському лімесі і Дакії. Уже у 202 р. було розпочато будівництво Limes Transalpinus у зв'язку з проривом на сході роксоланів і виходом на Нижній Дунай аланів (Колосовская, 1973, с.213). У 30-х рр. III ст. н.е. починається так званий період скіфських війн (30 – 60-ті рр. III ст.), коли під тиском Готського союзу племена роксоланів були змушені відійти з нижніх течій Дністра й Дунаю у Тисо – Дунайське межиріччя, що підсилює тиск сарматів на Паннонію.

Друга половина III ст. – час утворення коаліції варварських племен з активною участю сарматів. У 270 р. вони разом із вандалами вторглися до Паннонії. Про значимість і вдале закінчення боротьби проти сарматів свідчить прийняття Ауреліаном титулу "Сарматський найвеличніший" (СІЛ, III, 12333).

У 275 – 276 рр. відзначається наступний вплив сарматських племен у Тисо – Дунайське межиріччя. Евакуйована Дакія стала плацдармом для нових вторгнень у дунайські провінції Імперії. Не пройшло і 12 років як сармати скористалися смертю Проба (282 р.) і завдали міцного удару по Паннонії. У ході контрнаступу імператор Кар знищив 16 тис. сарматів і 20 тис. полонив (SHA, Carus, 9, 4). Присутність серед полонених жінок змушує припустити, що метою сарматського вторгнення був не грабіжницький похід, а спроба переселення на римську територію, призупинена Каром. Серія сармато – римських війн відбувається при Діоклетіані (284 – 305 рр.). І, незважаючи на перемоги, римська адміністрація у IV ст. була змушена поселити аланів на правах федератів у прикордонних землях Паннонії. Федерати отримували провіант, платню, звільнялись від податків, за що несли прикордонну службу. У битві на Каталаунських полях сармати були на боці Риму проти гуннів (Йордан, 191).

Історія сарматів Карпато – Дунайського ареалу, виходячи з античних джерел, це історія набігів і походів на території Риму (Мезії, Паннонії, Дакії). І хоча після перемог вони терпіли важкі поразки, втрачали воїнів і цивільне населення, але нові хвилі переселенців із сходу поповнювали сили, щоб знов і знов вступати в битви з імперськими військами. Найбільшою щільністю сарматського заселення ареалу виділяється Тисо – Дунайське межиріччя. Безкраї степи надавали всі умови для ведення кочового, а пізніше напівкочового характеру життя. На цій території угорські археологи виділяють три групи пам'яток, які можуть відповідати основним сарматським союзам: кінгському, роксоланському й аланському.

Сарматські старожитності в Карпато – Дунайському ареалі прийнято поділяти на три періоди: ранній (20 – 160 рр.), середній (161 – 260 рр.) і пізній (261 – 430 рр.), кінець якого припадає на гуннський період. Головним чином, сарматські пам'ятки представлені ґрунтовими могильниками, з основною концентрацією в Тисо – Дунайському межиріччі. Курганні поховання сконцентровані на північ від р. Кереш в бік Тиси (Ерделі, 1986, с.280, рис.101).

В ході досліджень некрополів виявлена величезна кількість інвентаря, який належав воєнізованому суспільству з чіткою соціальною стратифікацією. Знахідки в могилах речей явно кельтського і дакійського походження свідчать про зв'язки з місцевим землеробським населенням (Párducz, 1956, s.182).

Головним заняттям сарматів було екстенсивне кочове скотарство з переважанням конярства і вівчарства. Разом з тим, судячи з поховального інвентаря, на високому рівні розвитку знаходились і ремесла. Це дозволяло задовольняти потреби в озброєнні, кіньській зброї, посуді за рахунок власної продукції. Особливо яскравим явищем було сарматське прикладне мистецтво. Справжніми шедеврами ювелірної майстерності є численні прикраси: золоті і срібні гривни, браслети, діадеми, завушничі, намиста, фібули, нашивки. Характерним для сарматів вважають поліхромний стиль (інкрустація виробів дорогоцінним і напідорогоцінним камінням, емаллю) і перегордчаста інкрустація (Білоусько, 2002, с.208).

Незважаючи на ворожі стосунки, в сарматській культурі Тисо – Дунайського межиріччя чітко просліджується вплив римської провінціальної культури, в першу чергу в кераміці та прикрасах.

Особливо відзначається угорськими дослідниками участь римлян у створенні обширних сарматських фортифікаційних споруд (вати, рови). Північна лінія укріплень простягається від вигину Дунаю на схід до Тиси, східна починається трохи південніше Ніредьхизи і майже по прямій лінії доходить до Марошу. Зовнішній вал був збудований в 322 – 332 рр., а внутрішній – приблизно через 30 років (Gagan, Patai, Soronci, 1983).

Однак, всі ці укріплення не зупинили страшну силу – гуннські орди, які увірвалися в останній чверті IV ст. у Карпатський ареал. В результаті згасає своєрідна кочівницька культура сарматів і втрачається політичне головування в бувиному "сарматському клині".

Ще в останній чверті V ст. вони представляли значну силу. У 473 р. "король" сарматів Бабаї розгромив імператорського військового начальника Комунда (Йордан, 282), але вже на початок VI ст. вони сходять із політичної арени і, якщо згадується, то лише як найманці (Йордан, 285).

Верхнього Потисся сарматська інвазія не торкнулася, що пояснюється природно – географічними, гірськими умовами. І тим не менше можна говорити про позитивну роль сарматів для історії північнофракієцького регіону. Саме "сарматський клин" разом із римською Дакією на промізі тривалого часу прикривав з півдня Верхнє Потисся від проникнення чужорідного населення.

Zombor I.T. (Uzhhorod)
On the Issue of Sarmatian History of Tissa - Danube Basin
 (Summary)

The history of Carpathian - Danubian area of Rome period is connected, to certain level, to Iranian - speaking tribes of Sarmatian. During I - IV AD, as a result of a number migration waves from the East, they populated territory between the rivers Tissa and Danube, which got a name of "Sarmatian Wedge".

The relationships of newly arrived tribes with Rome Empire and local population are considered in the article. Also three main periods of their stay at "Sarmatian Wedge" are defined.

Література

- Білоусько О. Україна давня: етнічний і цивілізаційний контекст. – К., 2002.
- Геродот. Історія в 9-ти книгах. – М., 1972; К., 1993.
- Дзигонський А.Н. Очерки історії сарматів Карпато – Дніпровських земель. – Одеса, 2003.
- Зубарь В.М. Северный Понт и Римская империя (середи́на III в. до н.э. – первая половина VI в.). – К., 1998.
- Иордан. Гетика. – М., 1960.
- Колосовская Ю.К. Паннония в I - III веках. - М., 1973.
- Котигорошко В.Г. Проблеми етнокультурних процесів у Карпато – Дунайському басейні I ст. до н.е. – III ст. н.е. // Археологія. – 1991. – 4. – С.10-16.
- Моммзен Т. Історія Рима. – М., 1949. – Т.V.
- Светоний Транквилл. Життя дванадцяти цезарей / Пер. М.Л.Гаспарова. – Грозний, 1990.
- Тацит Корнелій. Аннали. Малі твори. Історія. – СПб., 1993.
- Эрделі Н. Даки, сармати, германці, гунни // Археологія Венгрії. – М., 1986. – С.278-309.
- Cassius Dio. Istorica Romana. – București, 1977.
- Garam É., Patay P., Soproni S. Sarmatisches waldsystem im Karpatenbecken. – Budapest, 1983.
- Párducz M. Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn // AA. – 1956. – VII. – S.139-182.